MALATYA - ELAZIĞ - BİNGÖL İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 1985

Veli SEVİN*

Keban ve Aşağı Fırat projeleri çerçevesi içinde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları bir yana bırakılacak olursa, Anadolu'nun, özellikle Fırat Irmağı'nın doğusunda, Elazığ, Bingöl, Tunceli illeri sınırları içinde kalan bölümü, esaslı bir biçimde incelenmiş değildir. Yöredeki kimi çalışmalar 19. yüzyılın ortalarına değin geri gitmekle birlikte, daha çok büyük Urartu kaleleri ve yazıtları üzerinde yoğunlaşmış bu araştırmalar sistemli olmaktan çok uzaktırlar[1].

Uzun bir boşluğu izleyerek, 1968 yılında başlayan Keban baraj gölü alanı çalışmalarından önce, 1945 ve 1956 yıllarında yörede yalnızca K. Kökten[2] ve C. A. Burney'in[3] kısa süreli araştırmalarda bulunduklarını bilmekteyiz. Ancak bu araştırmalar da yörenin daha çok batı kesiminde, özellikle Malatya ve Elazığ çevresinde yürütülmüş, Bingöl ve Tunceli illerinde ise hiçbir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bununla birlikte, Keban kurtarma kazılarının başladığı yıllarda K. Kökten[4] Tunceli ilinin güney sınırlarında, ufak çaplı da olsa, araştırmalara girişmiştir.

Altınova'daki yeni araştırmalar özellikle höyükler üzerinde yoğunlaştırılmış, Korucutepe'nin Erken Demir Çağ ve Norşuntepe'nin Orta Demir Çağ tabakaları ile ilgili olarak girişilen kimi çalışmalar dışında, İ.Ö. 1. binyıl sorunlarına yeterli derecede eğilinmemiştir[5].

(*) Doç. Dr. Veli SEVİN İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Fen PTT/İSTANBUL

(1) Yöredeki eski araştırmalar ve genel bir tarihi değerlendirme için bkz. Hauptmann[a] 21 vdd.; Salvini 100 vdd.

(2) «1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları», *Belleten* 43, 1947, 431 vdd.

(3) «Eastern Anatolia in the Chalcholithic and Earyl Bronze Age», *Anatolian Studies* 8, 1958, 157-209; «Urartian Fortresses and Towns in the Van Region», *Anatolian Studies* 7, 1957, 52 vd.

(4) *Keban Projesi 1969 Çalışmaları* (Ankara 1971), 13 vdd.; *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (Ankara) 1974, 1 vdd., Lev. 1

(5) Keban kazılarıyla ilişkili olarak başlayan Urartu çalışmaları arasında Salvini 100 vdd.; van Loon 187 vdd.; Schäfer[a] 33 vdd.; Schäfer[b] 249 vdd. dikkat çekici ve çok yararlıdırlar.

Karakaya baraj gölü alanında Habibuşağı (1982-1983) ve Kaleköy (1979-1981) gibi iki Urartu kalesinin kazılması yanında Malatya ili sınırları içindeki Köşkerbaba[6] ve hatta Değirmentepe'de[7] Geç Urartu dönemiyle çağdaş tabakaların varlığının kazılarla anlaşılmış oluşu, bu yörede 1. binyılı öne çıkarmış ve böylelikle Urartu Devleti'nin batı yayılımı konusu bir kez daha gündeme gelmiştir.

Tüm bu araştırma ve kazılara ek olarak, esas çalışmalarını İmikuşağı Höyüğü üzerinde sürdüren bilim kurulumuz, 1984 yılında özellikle Urartu'nun batı yayılımı konusuna yönelik olarak yüzey araştırmalarına başlamağa karar vermiş ve ilk araştırma 1985 yılında uygulanmıştır[8].

İlk dönem araştırmaları başlıca iki bölge üzerinde yoğunlaştırılmıştır: Bunlardan ilki, Karakaya baraj gölü alanıdır. 1975 ve 1977 yıllarında taranmış olan bu yöreyi[9], yeni kazılardan elde edilen malzeme ve bilgilerin ışığında, son bir kez daha gözden geçirmenin yararlı sonuçlar doğurabileceği görüşünden yola çıkarak giriştiğimiz yüzey araştırması gerçekten de yararlı olmuştur.

Fırat Irmağı'nın iki yanında, kuzeyden, güney ve güneydoğuya doğru geliştirdiğimiz taramada İ.Ö. 1. binyıla ilişkin dikkat çekici iki alanın varlığı anlaşılmıştır. Bunlardan ilki, Karakaya baraj gölü sahasının en kuzey ucunda ve Fırat'ın doğu kıyısı üzerindeki Maltepe Harabesi'dir (0 50/13) (Resim: 1); önceden «küçük höyük» ve olası bir «Demir Çağı müstahkem mevkii» olarak nitelenen[10] bu yerleşme yeri, Fırat'ın çok

(6) Ö Bilgi, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1980), 113 vdd.; *III. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1981), 84 vd. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı (Ankara 1982) 89. vd.

(7) U. Esin, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1981), 39. Esin - Arsebük 74 vd.

(8) Araştırmamız Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdülüğü ile İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nin maddi ve manevi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, başta sayın Dr. Nurettin Yardımcı olmak üzere, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı sayın Prof. Dr. Sencer Tonguç ile yardımcıları sayın Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve sayın Doç. Dr. M. Taner Tarhan'a teşekkürü zevkli bir görev sayarım. Araştırmaya Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Ar. Gör. mimar Ümit Sirel ile Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Ar. Gör. Zafer Derin'in yanında, İstanbul ve Ege Üniversiteleri Edebiyat Fakültelerinden, iki lisansiye ve altı öğrenci katılmıştır.

(9) Bkz. Ü. Serdaroğlu, *Aşağı Fırat Havzasındaki Araştırmalar 1975* (Ankara 1977); Özdoğan.

(10) Özdoğan 57, Lev. 54, 70. 1900 yılında E. Huntington, kelekle Keban'dan Habibuşağı'na doğru yaptığı bir inceleme gezisi sırasında burayı ziyaret etmiş olmakla birlikte, harabe hakkında hiçbir bilgi vermemiştir: *Zeitschrift für Ethnologie* 33, 1901, 189 vdd., fig. 14'deki fotoğraf Maltepe Harabesi'nden alınmış olabilir.

dar, kayalık bir boğaz içinde aktığı kısmın güney ucunda kurulmuştur ve yeri açısından Habibuşağı - İzoli kalesini anımsatmaktadır. Batı ve kuzeyi son derecede yalçın bir kayalığın doruğunda, Orta Tunç I ile Orta Demir Çağı'na ilişkin, ilki ağır bir yangınla son bulmuş, kerpiç duvarlı birer yerleşmenin izleri, kaçak kazılarla açılmış, genişçe bir çukurdan açıkça belli olmaktadır (Resim : 2).

Kayalık doruğun, daha az meyilli olan güney ve doğu yamaçlarında, Urartu kaleleri için çok tipik ve hatta belirleyici olan, basamaklar halindeki sur temel yuvaları görülebilmektedir (Resim : 3-4). Bu yuvaların teknik özellikleri Van Bölgesi Urartu kalelerindekilerin tam bir koşutudur. Bunun yanında, kalıntıları 50x50 m. kadar genişliğinde bir alana yayılmış olan bu kale, topografik konumu ve hatta, ağız kenarlarının altı ile karın keskinliğinin arasında yatay oluklara yer verilmiş, kalın kızıl-kahverengi astarlı ve açkılı keramikleriyle[11] Habibuşağı Urartu kalesini andıran özellikler taşır. Bu nedenle Maltepe'yi Urartu Devleti'nin güneybatı sınır karakollarından biri olarak nitelemek pek yanlış olmasa gerektir.

Fırat'ın her iki yakasında, kuzeyden, güney ve güneydoğuya doğru devam eden araştırmalarımızda, Orta Demir Çağı açısından dikkatimizi çeken ikinci yerleşme yeri, önceden «Küçük Höyük» olarak tanımlanmış olan Kale III (P 51/5) höyüğüdür[12] (Resim : 1). İlk yüzey taraması sırasında önemine yeterince eğilinmemiş olan bu yerleşme yeri, aslında gerek boyutlar ve gerekse sağladığı malzeme açısından oldukça ilginçtir. Fırat'ın doğu kıyısı üzerinde yükselen tepe, doğu - batı doğrultusunda 70 m. kuzey - güney doğrultusunda ise 30 m. kadar genişliğinde bir alana yayılmaktadır (Resim : 5). Doğu ve batıdan birer dere yatağı ile sınırlanmış olan bu höyüğün batıdaki doruğu, tabanı 15 m. kadar çapında bir koni biçimindedir. Kuzey, güney ve batısı oldukça dik olan tepenin, özellikle güney etekleri üzerinde bir tahkimata işaret eden taş duvar kalıntıları görülebilmektedir.

Yüzeyinden bol sayıda Demir Çağı keramiği toplanan bu höyükte, bölgenin tipik özelliği olan, ağız kenarı ile karın keskinliğinin arası çok sıralı yatay oluklarla bezenmiş keramiklerin[13] yanında, Orta Anadolu Demir Çağı türünde malların varlığı ilgi çekicidir. Dışa abartılı derecede çekik ağız kenarının içi, bir kapak yerleştirilebilecek biçimde yapılmış olan kratere ait ağız ve boyun parçası (Resim : 6/a) Orta Anadolu Demir Ça-

(11) Bkz. Özdoğan 205, lev. 70/2 (O 50/13); krş. lev. 75/4-5 (P 52/3).
(12) Özdoğan 70, lev. 73.
(13) Özdoğan, lev. 73/4 (P 51/5) ; Sevin, Resim : 7; Sevin - Köroğlu, Resim : 6/c-d

ğı'nın en sevilen kap türlerinden birine aittir[14]. Ağız kenarı yine fazlaca dışarı çekilmiş ve ağız kenarının altı, dış yüzde koyu kahverenginde boya ile yapılmış dil motifleriyle nakışlandırılmış çanak (Resim : 6/b) da Orta Anadolu'da bol örnekle temsil edilen bir türe girmektedir[15].

Karakaya baraj gölü alanında, kuzeyde Maltepe Harabesi'nden güneydoğuda Habibuşağı'na değin yürüttüğümüz yüzey araştırmasında, belli başlı merkezlerden, halen kazısı sürdürülenler dışında 22'si bir kez daha ziyaret edilmiş[16]; Şıhhasan ve İmikuşağı köyleri arasındaki alçak bir kayalık tepede, Orta Çağ'a ilişkin yeni bir müstahkem mevkiin varlığı saptanmıştır (Resim : 1).

1985 yılı yüzey araştırmamızın ikinci bölümünü Elazığ'ın Harput ve Palu kaleleri çevresi ile Bingöl ili sınırları içindeki çalışmalarımız oluşturmuştur.

Urartular'ın bu bölgeye çok büyük bir önem verdikleri, gerek yazılı belgeler ve gerekse arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Örneğin Urartular'ın bu bölgeyi İ. Ö. 8. yüzyılın başlarında, Kral Menua (İ. Ö. 810-785/80) zamanında ele geçirdikleri ve kendi eyalet düzeni içine aldıkları bilinmektedir[17]. Bölgedeki Urartu egemenliğinin, Menua'yı izleyen I. Argişti[18] (İ. Ö. 785/80-760) ve II. Sarduri[19] (İ. Ö. 760-730) dönemlerinde giderek güçlendiği, hatta bu sırada Malatya krallığının kesin bir denetim altına alındığı anlaşılmaktadır. Malatya-Elazığ bölgelerindeki Urartu üstünlüğü, İ. Ö. 8. yüzyılın ortalarında, Assur Kralı III. Tiglathpileser'in (İ.Ö. 745-727) II. Sarduri'yi Kummuhu'da (Qumaha, klasik Kommagene) büyük bir yenilgiye uğratışını izleyen yıllarda bir ara kesintiye

(14) OIP XIX, Pl. XLIII 656, XLVI 1220; Özgüç 22 vdd., Resim : 78, 129. Fırat'ın batı kıyısındaki Değirmentepe ile doğu kıyısındaki İmikuşağı'ndan birer örnek için bkz. Esin-Arsebük, Resim : 5/5; Sevin-Köroğlu, Resim : 6/a.

(15) OIP XIX, Pl. XXXI b 743 XXXII b 1180; ayrıca bkz. Özgüç, Resim : 17, 20.

(16) Fırat'ın doğu kıyısında ziyaret edilen merkezler : Maltepe (0 50/13), Höyükköy (0 50/2), Üyücek (0 50/5), Kartin (0 50/8), Nalıhasan (0 50/7), Kaleköy (0 50/9), Kamikli (0 50/1), Hasikli (0 50/4), Kırasa Tepesi (P 51/1), Giriktepe (P 51/2), Kale I (P 51/4), Kale II (P 51/3), Kale III (P 51/5), Habibuşağı (P 52/2). Fırat'ın batı kıyısında ziyaret edilen merkezler ; Kilisetepe (0 50/19), Karababa (0 50/20), Kadıoturan (0 50/18), Yarımtepe (P 50/8), Kösehöyük (0 50/14), Meydancıkkale (P 51/18), Sultan Mahmud Hanı (P 51/26), Hasırcı höyüğü. Bu sonuncu merkez, Yarımtepe'nin 2-3 km. kadar doğusundadır ve 1956 yılı yüzey araştırmaları sırasında C. A. Burney tarafından saptanmıştır : bkz. Russel 123, no. 168.

(17) UKN No. 28, 39, 42 A; Schäfer[a] 35 vd.; Balkan 150 vd.

(18) UKN No. 127

(19) UKN No. 156-158; van Loon 188 vdd.

uğramışsa da[20], bu kesinti uzun ömürlü olmamış, İ.Ö. 8. yüzyılın son çeyreği içinde, Assur kralı II. Sargon (İ.Ö. 721-705) döneminde bölge yeniden, Malatya dışında, Urartu Devleti'nin denetimi altına alınmıştır[21]. Yöredeki Urartu etkinliğinin, İ.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde, II. Rusa döneminde de devam ettiği kesindir[22].

Urartu ve Assur yazılı belgelerinden anlaşıldığına göre, Urartu Devleti'nin Fırat yöresindeki egemenliği, kısa süreli bir kesinti dışında, en azından 100-125 yıl kadar sürmüş görünmektedir. Nitekim bu yöredeki güçlü Urartu etkisini kanıtlayan pek çok arkeolojik kalıntı da bulunmaktadır. Başta, birer eyalet merkezi olarak hizmet vermiş oldukları hemen hemen kuşkusuz olan, Palu ve Harput[23] kaleleri olmak üzere, Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Perisu Kalesi, Norşuntepe, Genefik, Habibuşağı, Haroğlu, Baskil/Kalecköy ve son olarak, yukarıda bir sınır karakolu olarak nitelediğimiz Maltepe Kalesi, Urartular'ın bölgeye verdikleri öneme tanıklık etmektedirler (Resim : 19).

Urartu Devleti'nin güçlü bir biçimde elinde tutmak istediği bu batı bölgesine Van Gölü yöresinden, en kısa bir biçimde, Muş Ovası ve Bingöl Dağları üzerinden ulaşabilmek olasıdır. Bilindiği üzere, yüksekliği zaman zaman 2500-3000 m.'yi bulan Bingöl Dağları, son derece kayalık yapısıyla, özellikle tekerlekli araç ulaşımına hiç de elverişli değildir. Gerçekten de bu engebeli yolun Roma, Bizans Osmanlı ve hatta erken Cumhuriyet dönemlerinde düzenli bir biçimde kullanılmadığı konusunda yeterli kanıtlar bulunmaktadır[24]. Oysa, aynı dağlık kesimde, 1985 yılı çalışmalarımız sırasında, oldukça sağlam durumda, antik bir yolun varlığı saptanmıştır. Bingöl'ün Solhan ilçesi yakınlarından, Bingöl Dağları'nın batı eteklerine değin devam eden bu yol, ortalama 5.00 m. genişliğindedir (Resim : 7-9)[25]. Her iki yanına iri taşlar dizilip, ortası düzeltilmiş olan yolun yüzeyine, döşeme olarak, çakıl-kırmataş serildiği ve olasılıkla yolun ortasına rastlayan, fazla iri olmayan kayaların kesilerek düzleştirildiği anlaşılmaktadır (Resim : 10). İlk bakışta Roma çağı yollarına benzemek-

(20) ARAB I, 769, 785, 797, 813; Wiseman 123, satır 23. Bu savaşın yeri hakkındaki en son öneri için bkz. Astour 69 vdd.

(21) Alzi ülkesinin Urartulu eyalet yöneticisi *(bel pihati)* Siplia'nın adı II. Sargon'a gönderilen casus raporlarında anılmaktadır : ABL 444.

(22) UKN No. 278-279; Schäfer[b] 256 vd.

(23) Harput Kalesi'ndeki Urartu dönemine ilişkin mimari kalıntılar üzerinde ileriki yıllarda ayrıca durulacaktır.

(24) Van-Elazığ yolunun, en azından 12. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına değin kullanılmadığı açıktır : bkz. Taeschner 180 vdd. ve harita. 19. yüzyılın son çeyreği içinde Palu ve Muş arasında yapılan bir karayolu seyahati için bkz. Tozer 251 vdd.

(25) Genişliği 5.00 m.'yi bulan bir Akhamenid yolu için bkz. Kleiss[c] 48, Abb. 5.

le birlikte[26], yol boyunca bu döneme ilişkin herhangi bir kalıntıya rastlanılmaması, bu olasılığın hiç de güçlü olmadığına tanıklık etmektedir.

Yol üzerinde ve bu yolla doğrudan doğruya bağıntılı tek kalıntı, Urartu dönemine ilişkin, kalemsi, küçük bir tesistir. Bingöl'ün 26 m. kadar doğusunda, Bingöl - Muş Devlet karayolunun hemen güneyinde, batı ve güneyden bir dere yatağıyla çevrilmiş, alçak bir tepe üzerindeki bu tesis, günümüzde Zulümtepe adını taşır. Zulümtepe harebelerinin üzerinde kurulduğu alan, batı ve güney yönlerden dikçe yamaçlı ve batıdan doğuya doğru giderek alçalan, alçak bir tepe görünümündedir (Resim : 11).

Doğu ve kuzeydoğu kesimleri günümüze oldukça iyi durumda kalmış olan Zulümtepe yapısı, dıştan 87x44 m. kadar boyutlarında, dikdörtgen bir tasar göstermektedir (Resim : 13)[27]. Güney ve batı duvarları hemen hiç görülmemekle birlikte, esas olarak dört köşesi rizalitli bir yapı olması olasıdır. Kuzeydoğu çevre duvarları üzerinde, 7.50 m. ve 7.80 m. aralıklarla, 2.80x0.70 m.'lik destek çıkıntıları görülebilmektedir. Topografik yapıdan yola çıkılarak, bu çıkıntıların tüm kuzey ve güney duvarları boyunca devam ettiği kabul edilebilir. Günümüze sağlam durumda kalabilmiş olan doğu yüz ise daha düzensiz olup, bu kesimin ortaya yakın bölümünde kulemsi bir çıkıntıya yer verilmiştir. Masif teknikte bina edilmiş olan çevre duvarları 3.20 m. kalınlığındadır. Dış yüzeyleri daha iyi işçilikteki, iri, dikdörtgen bloklarla örülmüş olan çevre duvarının iç dolgusunda, düzensiz, kaba taşlar kullanılmıştır (Resim : 12). Tesisin içindeki yapılara ait hiç bir duvar izi görülmemekle birlikte, doğudan batıya doğru yükselen üç terasın varlığı açıklıkla belli olmaktadır (Resim : 13).

Dikdörtgen tasarlı, köşeleri rizalitli ve çevre duvarları destek çıkıntılı bu türde tesislerin Urartu'da pek çok benzeri bulunmaktadır. Kuzeybatı İran'da Kale Gevher[28] ve Uzub Tepe[29] ile Van Bölgesi'nden, Çavuştepe yakınındaki Çermik[30] bu türün en yakın koşutlarını oluştururlar. Hatta tasarı açısından, Elazığ yakınlarındaki Norşuntepe'nin Güney Teras yapısını da[31] aynı küme içinde incelemenin gerekli olduğuna inanıyoruz.

---

(26) Krş. French 23 vdd.

(27) Zulümtepe'deki yapının tasarını çizen ve ilk gezimize katılarak, çok yararlı gözlemleriyle bize destek olan sayın Doç. Dr. M. Taner Tarhan'a teşekkürü zevkli bir görev sayarım.

(28) Kleiss[a] 148 vd., Abb. 21; Boenmer 512, Abb. 47.

(29) Kleiss[b] 31, Abb. 9.

(30) Erzen 29, Resim : 13.

(31) Hauptmann[a] 65 vdd., Abb. 20; Hauptmann[b] 77 vd., lev. 61/1.

Tasarları bu türde olan tesislerin, askeri karakol ya da yollarla ilişkili konaklama merkezleri olabilecekleri düşünülmektedir[32]. Zulümtepe'deki yapının, yukarıda sözünü ettiğimiz antik yol ile olan kopmaz bağı, her iki tesisin aynı dönemde yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. Böyle olduğu takdirde, Zulümtepe'nin de, yol güvenliğini sağlayıcı, askeri bir karakol ve konaklama merkezi olduğu kabul edilebilir.

Çevre duvarının mimari özellikleri ve tasarı yönünden Urartu dönemine bağladığımız bu tesiste yüzeyden topladığımız keramikler de bizi İ.Ö. 8.-7. yüzyıllara götürmetkedir. Zulümtepe keramikleri, pek büyük bir çoğunlukla, açık kiremit ve daha az olarak da koyu devetüyü renkte hamurlu, hamurları orta derecede kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, hafif açkılı ve orta derecede pişirilmiştirler. Bir örneğin dış yüzü ise krem renginde astarlıdır (Resim: 14/2)[33]. Bu bölgede varlığı bildirilen[34] ve tarafımızdan «Bianili Keramiği» olarak adlandırılan[35], parlak kırmızı astarlı mallara hiç rastlanılmamıştır. İki örnek (Resim: 14/7, 12) dışında çarkta biçimlendirilmişlerse de, kap yüzeylerinde çark izi görülmemektedir. Biçimler arasında en dikkat çekici olanlar, Keban Bölgesi Erken Demir Çağı merkezlerinden tanınan türde, ağız kenarının altı çok sıra oluk bezemeli, küçük çanaklardır (Resim: 14/1-4). Bunun yanında, hamur yaşken kazınarak ya da baskı yöntemiyle yapılmış kap bezemeleri (Resim: 14/21-25) Erken Demir Çağı geleneğinin sürekliliğini kanıtlamaktadır[36]. Ancak, kapların hafif açkılı ve hatta kimi zaman açkısız oluşu ile keskinliği olmayan yuvarlak profiller, Korucutepe, Tepecik, Norşuntepe ve Keban/Değirmentepe'den iyi tanınan Erken Demir Çağı mallarıyla belirgin bir farklılaşmanın bulunduğuna işaret etmektedir. Erken Demir Çağı yatay oluk bezemeli keramik geleneğinin Altınova'da Orta Demir Çağı'nda da süreklilik gösterdiğine değinilmiş olmakla birlikte[37], Norşuntepe'nin İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısı içine tarihlenen Büyük Teras güney alanındaki Orta Demir Çağı keramiklerinin benzerlerine, Zulümtepe'de, bir örnek dışında (Resim: 14/5)[38], rastlanılmamış olması son derecede ilginçtir. Buna karşılık keramiklerimiz, gerek bezeme ve gerekse kimi biçimler açısından, daha çok Tepecik'in İb-Ic ta-

(32) Kleiss[b] 31.

(33) Hauptmann[b] 77'de Büyük Teras güney alanındaki Orta Demir Çağı keramikleri arasında, ender de olsa, beyaz ya da krem renk astarın varlığına değinmiştir. Bu özellik bir Orta Anadolu etkisi olarak bölgeye girmiş olabilir.

(34) Schäfer 254; Hauptmann[b] 77 vd.

(35) Tarhan-Sevin 291 vd., not 68.

(36) Krş. Winn, Pl. 56; Hauptmann[a], Abb. 19/1, 11, 17/2, 7; Duru, lev. 62/5, 12, 20.

(37) Hauptmann[c] 51; Hauptmann[b] 76, not 27.

(38) Hauptmann[a], Abb. 22/4.

bakalarında bulunanlarla karşılaştırılabilir[39]. Benzer özelliklere Malatya/Değirmentepe[40] ve Habibuşağı'nda rastlanmaktadır. Yayınladığımız öteki parçalarının benzerlerine ise, hafifçe boyunlu çömlekler (Resim: 14/16-20) dışında[41], bu yöredeki başka merkezlerde rastlanabilmiş değildir (Resim: 14/14-15).

Zulümtepe'deki tesisin yüzeyinden toplanan bu malzeme kümesinin, güçlü yerel özellikleriyle birlikte, tek bir döneme ilişkin olduğu ve bu dönemin de, daha çok, İ. Ö. 8. yüzyıla yakın olduğunu düşünmekteyiz[42].

Yukarıda sözünü ettiğimiz ve Zulümtepe'deki tesisin önünden geçen yol, batı yönüne doğru uzanmaktadır. 1985 yılı çalışmaları sırasında, Bingöl Ovası içindeki güzergahını saptayamadığımız bu yol, Bingöl Dağları'nın batı eteklerine yaklaşılırken yeniden görülmekte ve büyük çapta modern karayolu ile beraberce devam etmektedir. Dağların Altınova'ya doğru etekler vermeğe başladığı kesimde, antik yolun da, zaman zaman keskin virajlarla alçalmağa başladığı görülmektedir (Resim: 9). Bu kesimde modern karayolu doğrudan doğruya ovaya inmekte ve bu nedenle de daha yavaş bir alçalma gösteren antik yoldan ayrılmaktadır. Biz antik yolun, dağların eteklerini izleyerek, Palu'daki Urartu kalesine yol aldığını düşünmekteyiz. Ancak, bu alanı 1986 yılı araştırmalarımız sırasında inceleyerek, kimi sonuçlara ulaşmağa çalışacağız.

1985 yılı araştırmalarımız sırasında, önemli bir Urartu merkezi olan, Harput ve çevresini de incelemeğe başladık. Bu çalışmalar sonucunda, Harput'un 10 km. kadar kuzeydoğusundaki Hacıseli köyünde, yine antik bir yolun kalıntılarını ortaya koyduk (Resim: 15-16, 19). Bingöl yöresindeki benzer yapım özellikleri taşıyan ve güney-güneybatıya, Harput'a doğru yönelen bu yolun şimdilik çok küçük bir bölümünde incelemelerde bulunabildik. Ancak Hacıseli yöresindeki yolun, arazinin uygun olmadığı kesimlerde, bir yanına kuru taştan set örülerek gerçekleştirildiği saptanmıştır (Resim: 16). Araştırmalarımızın çok başında olduğumuz için, saptadığımız her iki antik yol arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde

(39) Bkz. Esin, lev. 6-7.

(40) Esin-Arsebük, Resim: 5/1, 6/4, 7.

(41) Esin, lev. 6/1-3.

(42) Bu bölgedeki Orta Demir Çağı araştırmaları henüz başlangıç aşamasında bulunduğundan, ileride elde edilecek yeni verilerin bu konuya daha çok açıklık getireceğine inanmaktayım.

ortaya koyabilmiş değiliz[43]. Buna karşın, Bingöl üzerinden gelen ve Urartu dönemine ilişkin olduğunu sandığımız büyük karayolunun, önce Palu'ya, sonra da Mastar Dağı'nın kuzey etekleri boyunca batıya uzanıp, Genefik Kalesi önlerinden geçerek, buradan kuzeye doğru, Norşuntepe üzerinden Altınova'yı aşıp, Hacıseli yöresine vardığını düşünmekteyiz (Resim : 19). Nitekim Hacıseli köyünde, bu antik yolun hemen yanında yükselen, soyulmuş bir kaya mezarı, Urartu mezarlarını andıran özellikleriyle dikkati çekmektedir (Resim : 17-18)[44]. Kuzeydoğuya bakan girişi 0.70 m. yükseklik ve 0.60 m. genişliğindeki mezara, girişin iç yüzüne oyulmuş bir basamakla inilmektedir. Mezar odasının boyutları 2.40x1.60 m., yüksekliği ise 1.60 m. kadardır. Odanın uzun olan batı yüzünde 1.50x0.70 m. boyutlarında ve 1.10 m. yüksekliğinde bir nişe yer verilmiştir. Çok daha küçük ve basit olmakla birlikte, Hacıseli mezarı, Mazgirt'teki Urartu mezar anıtıyla, özellikle büyük nişi açısından, ilişkiye sokulabilir[45]. Boyutlar yönünden benzer küçük bir kaya mezarı ise Van Kalesi'nde, Neft-Kuyu ve İç-Kale mezar anıtlarına ait platformun alt kısmında yer almaktadır[46].

Anlaşılacağı üzere, tüm bulgular bizi çok eski bir karayolu sistemi ile karşı karşıya olduğumuzu düşünmeye zorlayacak niteliktedir. Şimdilik çok küçük bir bölümünü inceleyebildiğimiz bu görkemli yolun Urartu Çağına ait olduğunu, ileride bulmayı umduğumuz yeni kanıtlarla, iyi bir biçimde ortaya koyabilirsek, Anadolu'nun günümüze kalmış en eski ulaşım sistemini gözler önüne serecek ve Urartular'ın bu bölgeye verdikleri büyük önemi çok daha iyi bir biçimde anlayabileceğiz.

---

(43) Taylor 342 ve haritasında, Mazgirt-Harput arasında, Pertek üzerinden gelen ve Murat Suyu'nu aşarak Harput'a ulaşan bir Roma yolunun varlığına değinmekteyse de, bu yolun Pertek-Harput arasındaki bölümünün Roma dönemine ait olduğu yolunda hiç bir kanıt yoktur. Bu yol konusunda bizi uyaran sayın Dr. David French'e teşekkür borçluyum.

(44) Mezarın ilk keşfi için bkz. N. Ardıçoğlu, *Harput Tarihi* (İstanbul 1964) 8, lev. 3.

(45) Öğün 641 vd., Textabb 2

(46) Piotrovskii, fig. 61.

Katalog*

Resim : 6/1 Çark yapımı, koyu devetüyü renkte hamurlu, ince kum katkılı, dış yüz krem renkte astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 6/2 Çark yapımı, açık devetüyü renkte hamurlu, ince kum katkılı, iç ve dış yüz hamurunun renginde astarlı, koyu kahverengi boya bezemeli, gövdesi astar üzerine krem renkte boyalı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/1 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iç ve dış yüzü hafif açkılı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/2 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dış yüz krem renkte boyalı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/3 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/4 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, içi hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/5 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, ince kum katkılı, iç hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/6 Çark yapımı, koyu devetüyü renkte hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/7 El yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/8 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, iri kum katkılı, içi hamurunun renginde astarlı, dışı astarsız, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/6 Çark yapımı, koyu devetüyü renktet hamurlu, ince kum katkılı, hamurunnu renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/10 Çark yapımı (?), açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/11 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/12 El yapımı, koyu devetüyü renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/13 Çark yapımı (?), koyu devetüyü renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı açkılı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/14 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/15 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

(*) «İnce» kum katkı, kum içindeki tanelerin 1 mm. çapından daha küçük olduğu durumlarda; «orta» kum katkı, kum içindeki tanelerin 1 - 2 mm. olduğu durumlarda; «iri» kum katkı ise kum içindeki tanelerin çaplarının 2 mm.'den daha büyük olduğu durumlarda kullanılmıştır. Kap çeperinin iç ve dış yüzleri kiremidi, ortası siyahsa «orta pişirilmiş»; çeper tümüyle kiremidi renkteyse «iyi pişirilmiş» terimleri kullanılmıştır.

Resim : 14/16 Çark yapımı, koyu devetüyü renkte hamurlu, ince kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/17 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, dışı hamurunun renginde astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/18 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, kaba kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı hafif açkılı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/19 Çark yapımı, açık kiremit renkte hamurlu, orta kum ve ince kıyım saman katkılı, hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/20 Çark yapımı, kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, açık kiremit renkte astarlı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/21 Çark yapımı, kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı ve ağız kenarının içi açkılı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/22 Çark yapımı, açık portakal renkte hamurlu, orta kum katkılı, astarsız, orta pişirilmiş.

Resim : 14/23 Açık kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, dışı siyah alacalı, açkılı, orta pişirilmiş.

Resim : 14/24 Kiremit renkte hamurlu, orta kum katkılı, hamurunun renginde astarlı, açkılı, iyi pişirilmiş.

Resim : 14/25 Kiremit renkte hamurlu, kaba kum katkılı, dışı hamurunun renginde astarlı, orta pişirilmiş.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

ABL

HARPER, R. F., *Assyrian and Babylonian Letters Belonging to the Kouyunjik Collection of British Museum* 1-9 (Chicago 1892 1914).

ARAB

LUCKENBILL, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia I* (Chicago 1927).

Astour

ASTOUR, M. C., «The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 B. C.)», *Assur* 2, 1979, 69-91.

Balkan

BALKAN, K., «Patnos Yakınında Aznavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri», Anatolia V, 1960, 133-158

Boehmer

BOEHMER, R. M., - FENNER, H., «Forschungen in und um Mudjesir (Irakisch-Kurdistan)», *Archaeologischer Anzeiger* 1973 (4), 479-522.

Duru

DURU, R., *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı* (Ankara 1979).

Erzen

ERZEN, A., *Çavuştepe* I (Ankara 1978).

Esin

ESİN, U., «Tepecik Kazısı 1968 Yılı Önraporu», *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları* (Ankara 1970), 147-158.

Esin-Arsebük
ESİN, U., - ARSEBÜK, G., «1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı», *V. Kazı Sonuçları Toplantısı* (İstanbul 1983), 71 - 79.

French
FRENCH, D., *Küçük Asya Roma Yolları ve Mil Taşları*. Fasikül I (Oxford 1980).

Hauptmann[a]
HAUPTMANN, H., «Norşuntepe : Historische Geographie Ergebnisse der Grabungen 1968/69», *Istanbuler Mitteilungen* 19/20, 1969/70, 21 - 78.

Hauptmann[b]
———————, «Norşuntepe Kazısı, 1969», *Keban Projesi 1969 Çalışmaları* (Ankara 1971), 71 - 79.

Hauptmann[c]
———————, «Norşuntepe Kazıları, 1972», *Keban Projesi 1972 Çalışmaları* (Ankara 1976), 41 - 59.

Kleiss[a]
KLEISS, W., «Bericht über Erkundungsfahrten in Iran im Jahre 1971», *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 5, 1972, 135 - 242.

Kleiss[b]
———————, Urartaeische Architektur», *Urartu : Ein Wiederentdeckter rivale Assyriens* (München 1976), 28 - 44.

Kleiss[c]
———————, «Ein Abschnitt der achaemenidischen Königs - Strasse von Pasargadae und Persepolis nach Susa, bei Naqsh-i Rustam», *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 14, 1981, 45 - 53.

Özdoğan
ÖZDOĞAN, M., *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları* (Ankara 1977).

Özgüç
ÖZGÜÇ, T., *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı* (Ankara 1971).

Piotrovskii
PIOTROVSKII, B. B., *Il Regno di Van Urartu* (Roma 1966).

Russel
RUSSEL, H. F., *Pre - Classical Pottery of Eastern Anatolia* (Oxford 1980).

Salvini
SALVINI, M., «Le testimonianze storiche Urartee sulle regioni del Medio Eufrate ΜΕΛΙΤΗΝΗ, ΚΟΜΜΑΓΗΝΗ, ΣΟΦΗΝΗ, ΤΟΜΙΣΑ», *La Parola del Passato* CXLII - CXLIV, 1972, 100 - 111.

Schaefer[a]
SCHAEFER, H. P., «Zur Stele Menuas aus Bağın (Balın)», *Istanbuler Mitteilungen* 23 - 24, 1973 - 74, 33 - 37.

Schaefer[b]
———————, «Die Inschrift Rusa II. Argištehinis in Mazgirt-Kaleköy», *Studi Micenei ed Egeo - Anatolici* XVIII, 1977, 249 - 268.

Sevin
SEVİN, V., «İmikuşağı Kazıları, 1982», *V. Kazı Sonuçları Toplantısı* (İstanbul 1983), 137 - 142.

Sevin-Köroğlu
SEVİN, V., - KÖROĞLU, K., «İmikuşağı Kazıları, 1984», *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1985), 163 - 179.

Tarhan-Sevin
TARHAN, M. T., - SEVİN, V., «Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I) : Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler», *Anadolu Araştırmaları* IV-V, 1976 - 77, 273 - 345.

Taeschner
TAESCHNER, F., «Die Entwicklung des Wegenetsez und des Verkehrs im türkizchen Anatolia», *Anadolu Araştırmaları* 1/2, 1959, 169 - 193.

Taylor
TAYLOR, «Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh», *Journal of the Royal Geographical Society* 38, 1868, 281 - 361.

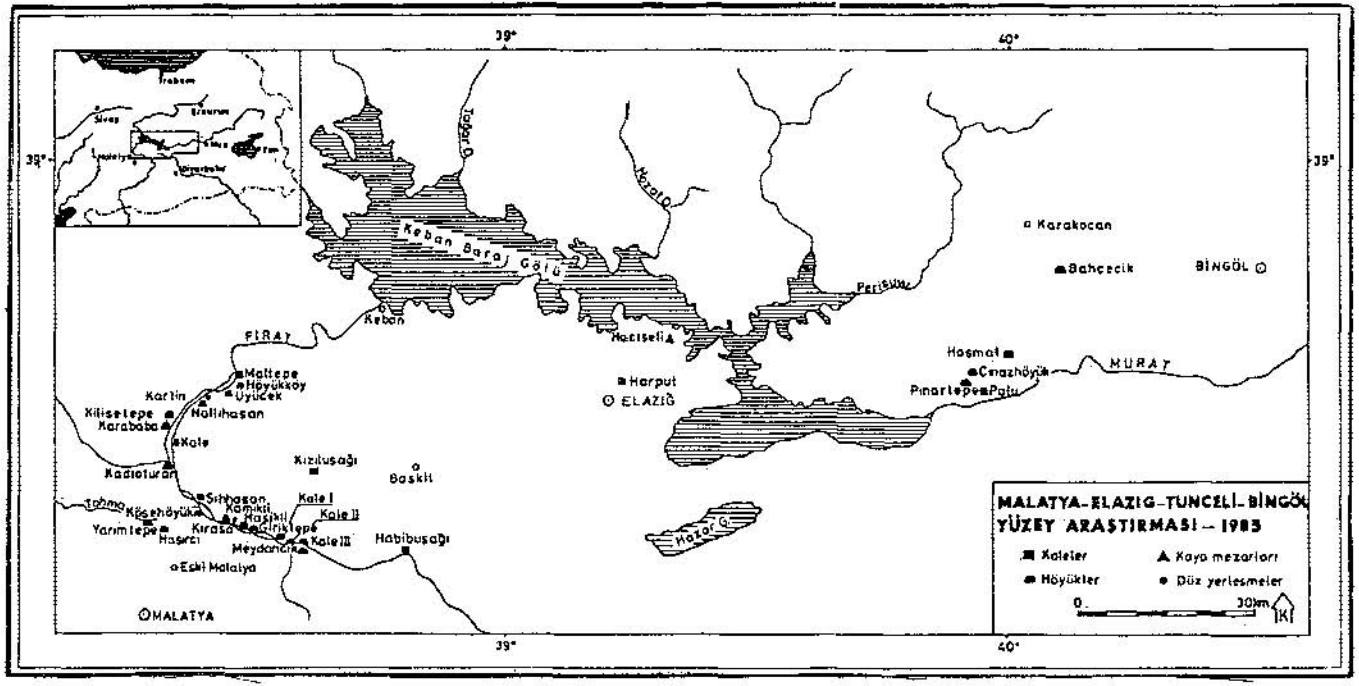
Tozer
TOZER, H. F., *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor* (London 1881).

UKN
MELIKISHVILI, G. A., Urartskie Klinoobraznye Nadpisi (Moskowa 1960).

van Loon
van LOON, M. N., «The Euphrates Mentioned by Sarduri II of Urartu», *Anatolian studies presented to H. G. Guterbock on the occasion of his 65th Birthday*, 1974, 187 - 194.

Winn
WINN, M. M., «The Early Iron Age Pottery», ed. M. N. van Loon, *Korucutepe 3* (Amsterdam 1980), 155 - 175.

Wiseman
WISEMAN, D. J., «A Fragmentary Inscription of Tiglath - Pileser III from Nimrud», *Iraq* XVIII, 1956, 117 - 129.

Resim : 1 — Araştırılan yöreleri gösteren harita

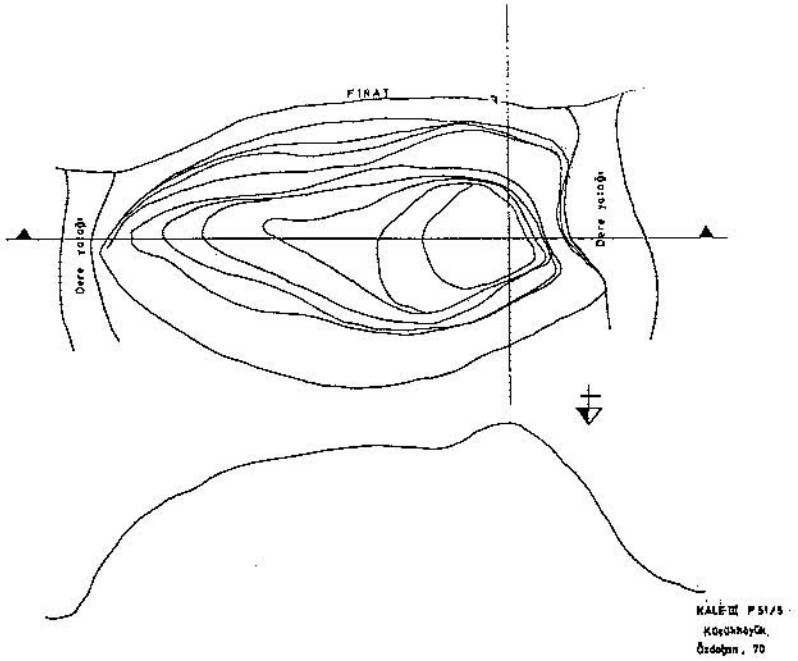
Resim : 2 — Maltepe Harabesi'nden kerpiç duvarlar

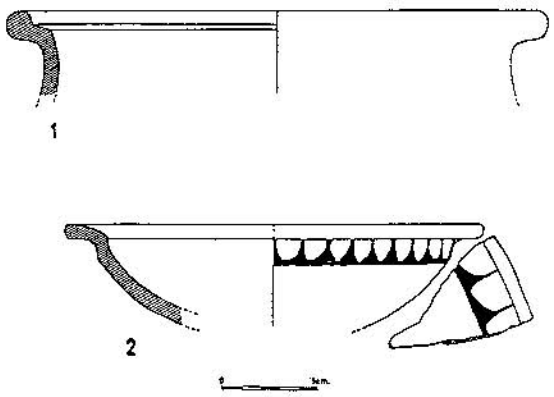
Resim : 3 — Maltepe Harabesi'nden surtemel yuvaları

Resim : 4 — Maltepe Harabesi'nden surtemel yuvaları

Resim : 5 — Kale III'ün topografik krokisi ve kesit

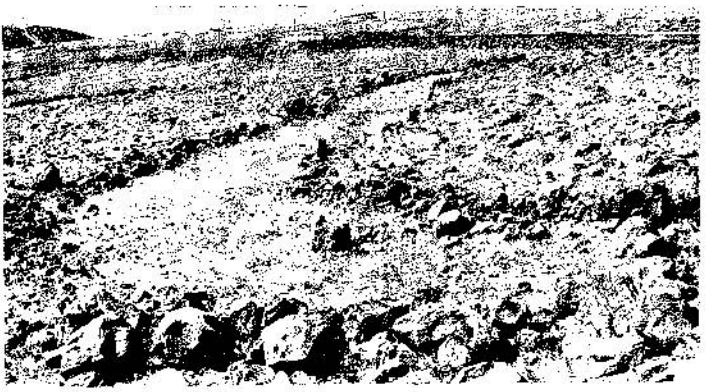
Resim : 6 — Kale III'ten Orta Anadolu Demir Çağı keramikleri

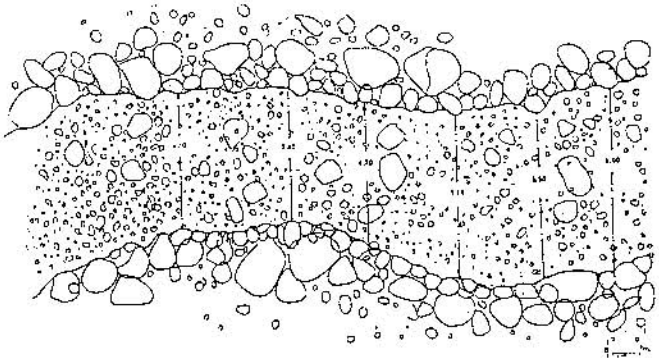
Resim : 7 — Bingöl - Karakoçan arasında antik yoldan bir görünüm

Resim : 8 — Bingöl - Karakoçan arası Korucu Köyü yakınlarında yoldan bir görünüm

Resim : 9 — Bingöl Dağları'nın batı eteklerinde antik yolun bir virajının görünümü

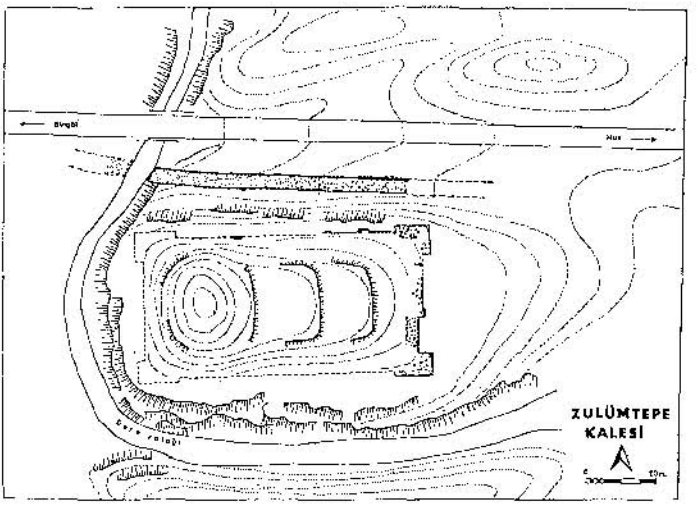
Resim : 10 — Antik yolun korucu mevkiinden alınmış bir plan

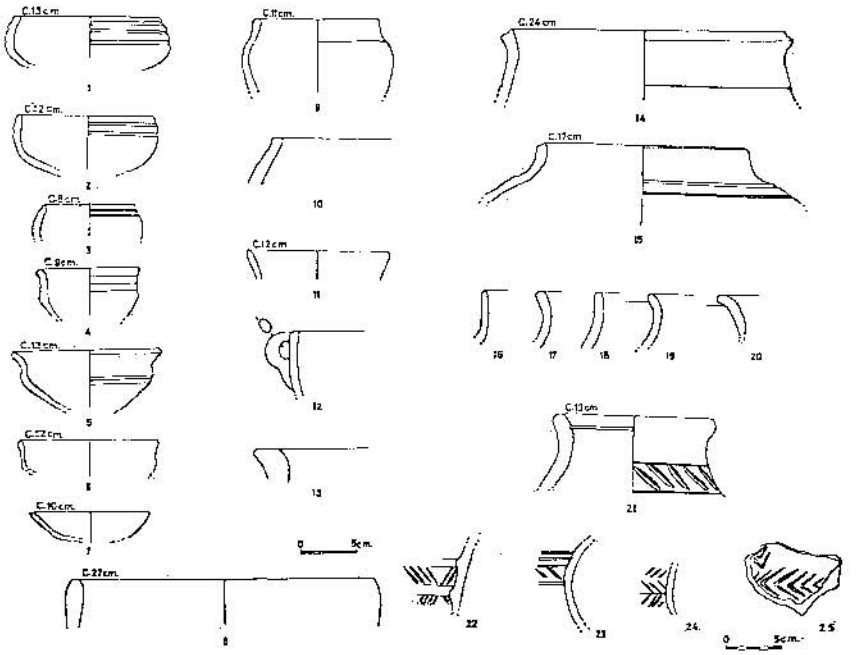
Resim : 11 — Zulümtepe Harabesi ve önünden geçen antik yolun görünümü, kuzeyden

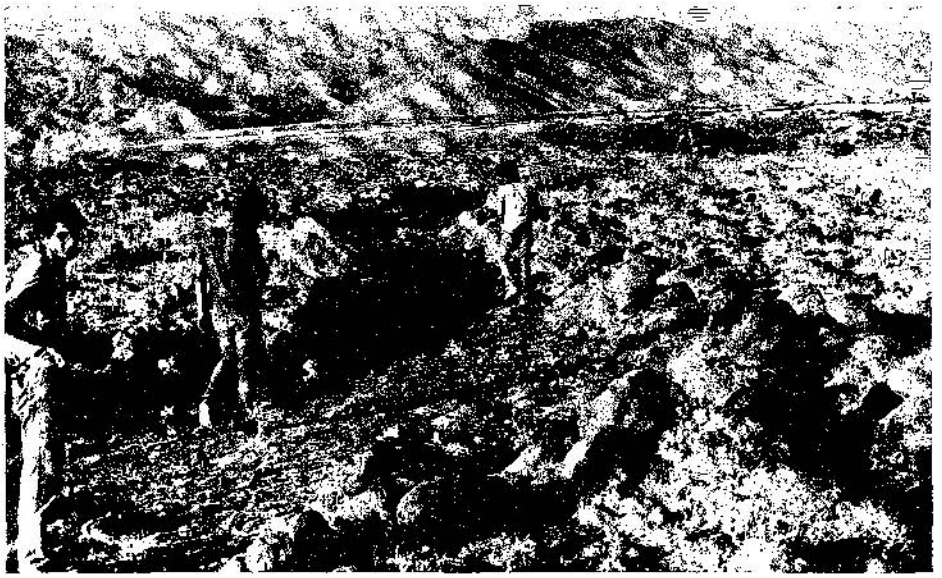
Resim : 12 — Zulümtepe'den sur kalıntıları

Resim : 13 — Zulümtepe'deki Urartu tesisinin planı

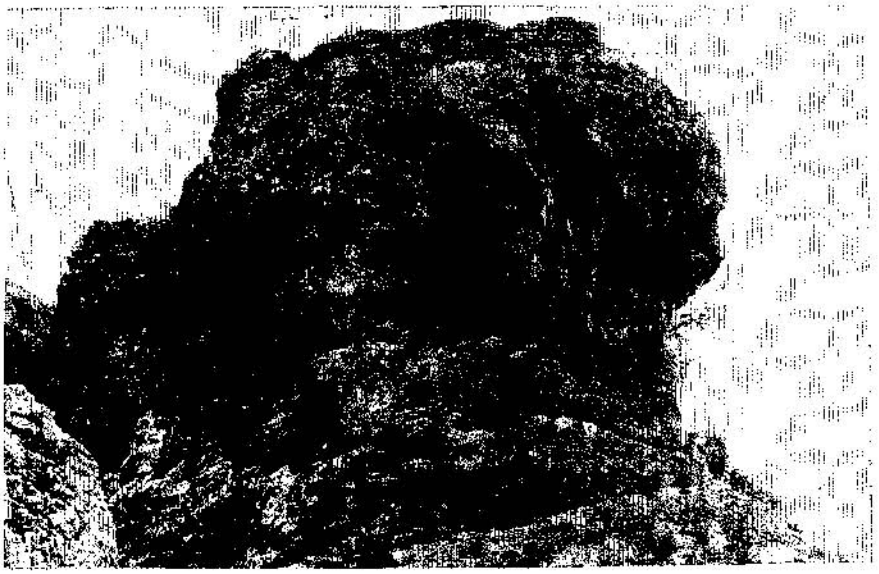
Resim : 14 — Zulümtepe'den Orta Demir Çağı keramik parçaları

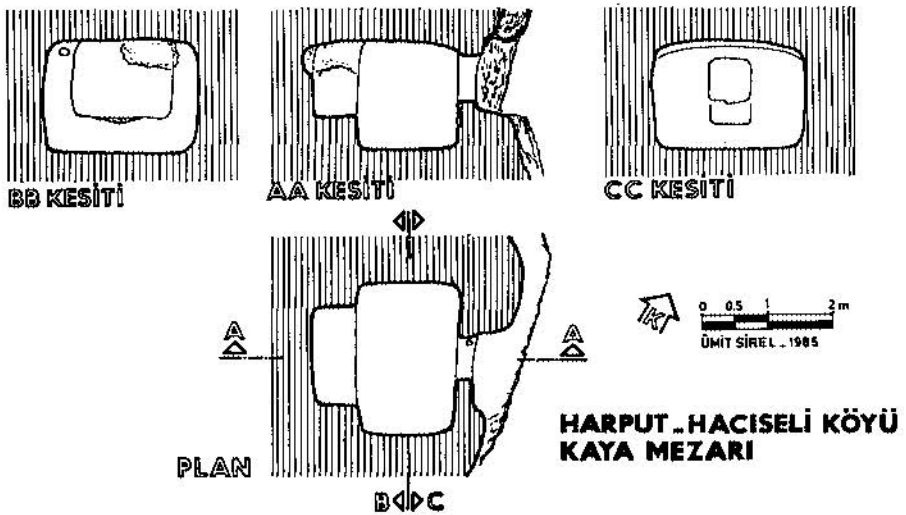
Resim : 15 — Harput - Hacıseli yöresinde bir antik yola ilişkin kalıntılar

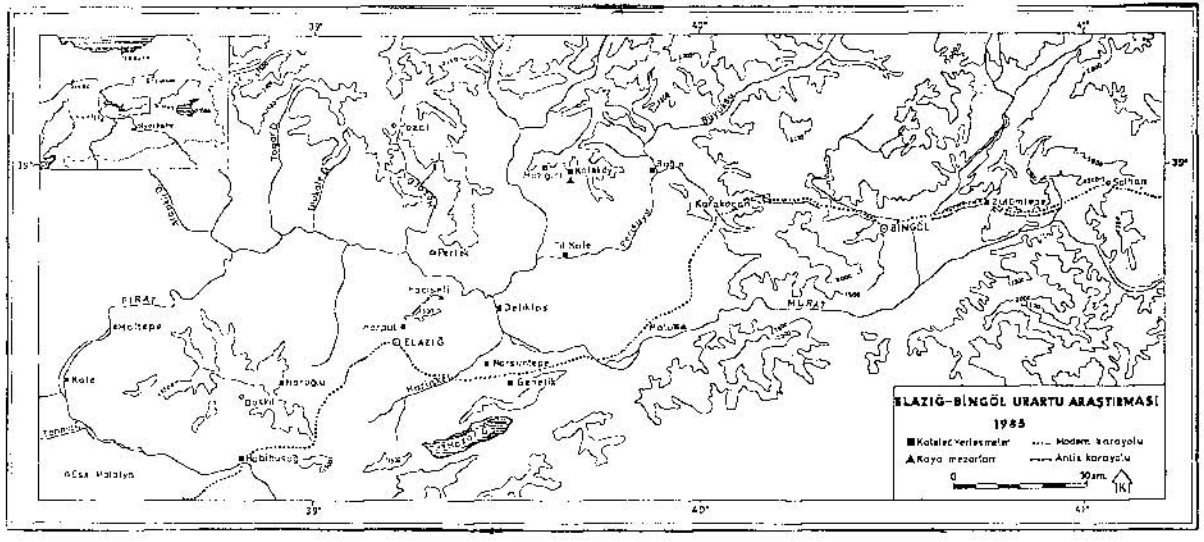
Resim : 16 — Harput - Hacıseli yöresinde antik bir yola ait teras duvarları

Resim : 17 — Hacıseli kaya mezarının girişinden bir görünüm

Resim : 18 — Hacıseli kaya mezarının plan ve kesitleri

Resim : 19 — Elazığ - Bingöl yöresi Urartu dönemi yerleşme yerlerini gösteren harita